

AŁŁA BRZozowska
ORCID: 0000-0003-4939-9852

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Filologiczny, Instytut Studiów Klasycznych,
Śródziemnomorskich i Orientalnych

Parafraza psalmu XV (XIV) Macieja Ambroskiego. Przyczynek do dalszych badań*

Abstrakt

W zbiorach starych druków Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego jest przechowywany jedyny egzemplarz druku pracy dyplomowej Macieja Ambroskiego (1600–1646), późniejszego pastora zboru braci czeskich w Żychlinie. Książeczka została wydana w 1622 roku i była podstawą do obrony dyplomu napisanego pod kierunkiem Jerzego Vechnera (1590–1646) oraz nadania tytułu po ukończonej nauce w gimnazjum akademickim w Bytomiu Odrzańskim. Druk zawiera egzegezę psalmu XV (XIV) opartą na tekście hebrajskim z wykorzystaniem późniejszych tłumaczeń na grekę i łacinę. Rozprawa napisana jest w języku łacińskim. Na końcu wydania autor załączył własne próby parafrazy tekstu hebrajskiego psalmu na język grecki i łacinę. Druk pracy Macieja Ambroskiego, do niedawna uznawany za zaginiony, jest naocznym świadectwem wysokiego poziomu nauczania w gimnazjum bytomskim oraz ambitnych wyzwań podejmowanych zarówno przez kadrę dydaktyczną ośrodka, jak i przez wychowanków.

Słowa kluczowe: parafraza, Biblia, Maciej Ambroski, Bytom Odrzański, gimnazjum Schönai-
aichianum Carolatheum.

Wśród starych druków Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego znajduje się jedyny zachowany egzemplarz książeczki Macieja Ambroskiego pod tytułem *Psalmi XV analysis exegetica didactica, συζητήσῃ scholasticae in illustri gymnasio Schönai-*

* Na druk rozprawy Macieja Ambroskiego natrafił w 2012 roku prof. dr hab. Gościwit Malinowski, prowadzący badania w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (projekt 12H 11 0010 80 „Hellenopolonica”). Początkowo analizę druku miał przeprowadzić i opublikować zespół w składzie: prof. dr hab. Gościwit Malinowski, dr Ałła Brzozowska (wówczas mgr), mgr Michał Żurobski. Przedwczesna śmierć świetnie zapowiadającego się badacza kultury i języka hebrajskiego Michała Żurobskiego przekreśliła plany zespołu. Niniejszy tekst jest jedynie przyczynkiem do szerszych badań nad szkolnictwem oraz protestancką egzegezą biblijną na Śląsku.

chiano, ex moderatione Reverendi Clarissimique Viri, D[omi]n[i] Georgi Vechneri S[acro] S[anctae] Theol[ogiae] D[oc]toris] et Pietatis Professoris, proposita a Matthia Ambrosio Pol[ono] καδδύναμιν responsuro, ad 22. Decemb[ris]. Adjuncta ab eodem Paraphrasis Poëtica ejusdem Psalmi cum Graeca tum Latina. Bethaniae typis Dörfflerianis anno MDCXXII. Druk jest przechowywany pod sygnaturą B U W r 3 5 6 2 0 9 (mikrofilm nr 24956) i jeszcze do niedawna był uważany za zaginiony, a przynajmniej tak o nim wspomina Janina Czerniatowicz w publikacji poświęconej poezji polsko-greckiej w wiekach XVI i XVII (Czerniatowicz 1991: 27). Nigdy też nie był uwzględniany w publikacjach omawiających literaturę czy parafrazy biblijne na Śląsku¹. Wymieniany jest jedynie w krótkich notach biograficznych na temat autora (Łukaszewicz 1835: 335; Orgelbrand 1859: 586; Estreicher 1891: 132–133). Wydana w formacie *in quarto* książeczka zachowała się w bardzo dobrym stanie, tylko ostatnia, składana strona druku jest lekko naderwana. Druk zawiera egzegezę psalmu XV (XIV) (fol. 2r–11v) napisaną w języku łacińskim z odwołaniami do języka greckiego i języka hebrajskiego. Do egzegezy biblijnej autor dołączył dwie parafrazy tegoż psalmu: jedną w języku greckim (fol. 12r), a drugą w języku łacińskim (fol. 12r–12v). Na ostatniej stronie zamieszczono schemat, który przedstawia rozbiór analityczny, szkielet kompozycyjny psalmu (fol. 13r).

Autor egzegezy, Maciej Ambroski (*Ambroscius*)², urodził się w 1600 roku w Ostrorogu i pochodził z polskiej rodziny mieszczańskiej. Chociaż został wychowany w tradycji katolickiej, już w młodych latach przeszedł do związanego z kalwinizmem kościoła braci czeskich, którego jednym z głównych ośrodków na ziemiach polskich było jego miasto rodzinne (Łukaszewicz 1835: 32, 36, 41–44, 205). Nauki pobierał w Bytomiu Odrzańskim, a następnie w Toruniu. Po latach studiów, na synodzie w Lesznie w 1632 roku został ordynowany na ministra i skierowany do zboru w Żychlinie. Rok później, w listopadzie 1633, z powodu konfliktu z patronem zboru i właścicielem wsi Stefanem Żychlińskim, został przeniesiony na własną prośbę do Parcic (Kriegs-eisen 1993: 105–106; Dworzaczkowa 1996: 97–98). Pełnił także funkcję rektora braci czeskich w rodzinnym Ostrorogu. Zmarł na gruźlicę 14 sierpnia 1646 roku. Oprócz wspomnianej już rozprawy napisał kilka utworów okolicznościowych, między innymi zamieścił krótkie wiersze łacińskie w wydanych w Bytomiu Odrzańskim rozprawach Andrzeja Węgierskiego *Oratio de imaginibus ad excolenda studia literarum theologiae comprimis* (1618) i Krzysztofa Hofmanna *Theses theologicae, De bonis operibus* (1620)³, a także wiersz grecki w tomiku zbiorowym *Ternio votorum pro salute*

¹ Skromny dorobek literacki Ambroskiego pomija Angelika Modlińska-Piekarz w swojej znakomitej książce poświęconej łacińskiej poezji biblijnej na Śląsku (Modlińska-Piekarz 2018: 223–224). Nie wspomina o nim również ks. prof. R. Pietkiewicz w monografii *W poszukiwaniu "szczyrego słowa Bożego". Recepcja zachodnioeuropejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu* (2011).

² Podstawowe informacje na temat autora można znaleźć: Juszyński (1820: 4–5); Łukaszewicz (1835: 335); Orgelbrand (1859: 586); Estreicher (1891: 132–133); Sipayłówna (1935: 84–85).

³ Książeczka znajduje się wśród starych druków Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego (klocek: 426391–426450). Zob: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=36782&from=FBC> (do-

reverendissimi viri... Martini Gratiani (1621)⁴. Kolejny utwór, *Trenodia. Cupressus exequialis*, napisany na śmierć Symeona Gracjana, syna Marcina Gracjana Gerticha, superintendenta zborów wielkopolskich, ogłosił drukiem w Toruniu w 1624 roku (Estreicher 1891: 132)⁵. W niektórych publikacjach można znaleźć informację, że był również autorem niewydanych drukiem opisów domów i herbów szlacheckich (Łukasiewicz 1835: 335; Malinowski 1847: 486).

Duży wpływ na światopogląd Macieja Ambroskiego wywarły lata nauki w gimnazjum Schönaichianum w Bytomiu Odrzańskim (1617–1622), tam bowiem dokonał on zwrotu w swoim życiu i obrał drogę duchownego — poświęcił się nauce teologii, czego owocem jest wspomniane wyżej wydanie egzegezy i parafrazy psalmu XV (Barycz 1979: 245). Łacińskie gimnazjum, zwane „Schönaichianum Carolatheum”, założone w 1616 roku przez Georga II von Schönaicha (1557–1619), humanistę i ówczesnego właściciela miasta, w krótkim czasie stało się ważnym dla tego regionu ośrodkiem akademickim (Majchrzak 1997: 91–96). Działająca od 1599 roku w Bytomiu instytucja, początkowo jako szkoła łacińska (*schola latina*), szybko się rozwinęła i zyskała sławę nie tylko na Śląsku, lecz także — może nawet bardziej — poza jego granicami, w krajach ościennych (Barycz 1979: 229). Od 1605 roku ośrodek funkcjonował jako gimnazjum, a wraz z uzyskaniem formalnego dokumentu fundacyjnego od cesarza Macieja w 1616 otrzymał prawo nadawania stopni akademickich bakałarza i magistra, stając się tym samym jedną z najbardziej naukowo rozbudowanych i prestiżowych szkół w regionie (Barycz 1979: 229; Budzyński 2003: 165). Bytomskie gimnazjum miało własny, opracowany przez Adama Liebiga ze Szprotawy (1578–1637), specjalny program nauczania, oparty na związku filozofii i nauk przyrodniczych (Majchrzak 1997: 93; Burda 2000: 94). W oczach zewnętrznych obserwatorów ośrodek akademicki w Bytomiu uchodził za szkołę kalwińską. Kadra szkolna w latach największego rozkwitu tej instytucji skupiała siedmiu nauczycieli szkoły niższego stopnia (pedagogium) i około dziesięciu profesorów szkoły wyższego stopnia (gimnazjum) (Barycz 1979: 236)⁶. Od

stęp: 30.09.2021). Załączony do tego wydania wiersz Ambroskiego nie jest wymieniony ani w *Bibliografii* Estreichera, ani w *Polskim Słowniku Biograficznym*.

⁴ Egzemplarz tego wydania znajduje się wśród starych druków Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego pod sygnaturą nr BUWr 545449.

⁵ Niestety, nie udało mi się dotrzeć do tego druku.

⁶ Zgodnie z opublikowaną zapowiedzią w semestrze zimowym roku 1619 w gimnazjum uczyło dwunastu profesorów: nauczyciel pobożności Jerzy Vechner (*pietatis professor*), nauczyciel etyki Caspar Donau (*morum professor*), nauczyciel Starego Testamentu Ernst Nolde (*professor Veteris Testamenti*), nauczyciel teologii Adam Liebig (*theologiae professor*), nauczyciel Nowego Testamentu Jeremias Coler (*Novi Testamenti professor*), nauczyciel prawa Petrus Polenius (*iuris utriusque doctor et professor*), nauczyciel medycyny Jakob Behrnauer (*professor medicinae*), nauczyciel logiki Johann Scultetus (*logices professor*), nauczyciel historii Baltazar Exner (*historiarum professor*), nauczyciel zagadnień etyczno-politycznych Gabriel Titus (*professor ethico-politicus*), nauczyciel filozofii i medycyny, wymowy i poezji Georg Manlius (*Phil. & Med. D. eloquentiae & poeseos professor*), nauczyciel matematyki David Vechner (*mathematicae professor*). Zob. *Recensio praelectionum exercitiorumque, tum publicorum, tum privatorum in illustri Gymnasio Schonaichiano ad semestre hiemale anni 1619*.

1616 roku szkoła dysponowała również własną drukarnią, w której tłoczono przede wszystkim druki szkolne, w tym prace uczniów i nauczycieli⁷. Jej założycielem został wittenberski drukarz Johann Dörfer (Majchrzak 1997: 94). Niestety, okres działalności tak znakomicie zapoczątkowanego gimnazjum nie trwał długo: śmierć założyciela w 1619 roku, a następnie wojna trzydziestoletnia oraz konflikt religijny wewnątrz uczelni doprowadziły do jej upadku i ostatecznie zamknięcia decyzją cesarza Ferdynanda II z dnia 28 listopada 1628 roku (Budzyński 2003: 166; Majchrzak 1997: 96). Budynek gimnazjum wraz z majątkiem przekazano jezuitom, bogaty zaś księgozbiór udało się przenieść do Leszna (Majchrzak 1997: 96).

Jedną z najwybitniejszych indywidualności wśród kadry pedagogicznej ośrodka był doktor teologii Jerzy Vechner (1590–1646) z Freystadu (Kozuchów) (Estreicher 1938: 276)⁸, minister braci czeskich (Łukaszewicz 1835: 210–211), od 1617 roku profesor teologii, a od 1619 roku pełniący funkcję rektora i profesora pobożności (*professor pietatis*), który w ramach nauczanego przedmiotu prowadził również zajęcia z podstaw hebraistyki (Barycz 1979: 236–237)⁹. W zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego zachowały się rozprawy napisane pod jego kierunkiem, w tym Jakoba Birckholtza (1618)¹⁰, Efraima Mymera (1620)¹¹, Johan-

⁷ W zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego znajduje się ponad 70 druków wydanych w Bytomiu Odrzańskim w latach 1617–1626.

⁸ Rozprawę doktorską obronił we Frankfurcie nad Odrą w 1617 roku. Zob. *Dissertatio theologica de ascensione Christi in coelum et coelo, in quod corpore suo assumptus est, continens breuem ac modestam paradoxorum de coelo illo proponi solitorum, de qua Jehova ter Opt. Max. clementer assistente, sub praesidio Dn. D. Christophori Pelargi, in illustri Academia Marchica Professoris, Pastoris ac Superintendentis Generalis Senioris ac Decani Facultatis Theologicae, pro summo theologicis gradu impetrando respondebunt: quoad partem primam de ascensione Christi, M. Martinus Fusselius, serenissimo electori Brandenburgico a concionibus et consiliis sacris; quoad alteram de coelo beatorum, Georgius Vechnerus, Fr. Sil. S.S. Theologiae in illustri Schonaichiano Profess. Publ. Ordin.; quoad tertiam de coelo Dei, M. Wolfgangus Crellius, primae Philosophiae Professor in Academia Electorali Francofurtana P., deputantur solenni disputationis actui XXVI Junii AN. MDCXVII*. BUWr 426391-426450.

⁹ Oprócz Jerzego Vechnera języka hebrajskiego w 1619 roku uczył również Ernst Nolde, nauczyciel Starego Testamentu: „I. Explicabit *Hebraeae Gram. Joh. Buxtorfi epitomen*, cum resolutione dictionum V.T. et Psalmorum ad calcem adjectorum. II. *Prophetam Hoseam* ex lingua Hebraea tractabit, usumque demonstrabit in fide et vita nostra. III. *Exercendae juventutis Theologiae gratia*, Collegium linguae Hebraeae peculiare instituet: Sic et *Collegium Collationis Biblicae*, in quo de certo aliquo capite Biblico semper desquiratur, dubiaque et scrupuli, qui inter legendum incidere lectoribus possunt ac solent, solvantur. Itidem *Theses Exegeticas Textuum Sacrorum* tractatorum, examini publico subjiciet: si fuerint e studiosis, qui Respondentium vicem subeant”. Zob. *Recensio praelectionum exercitiorumque, tum publicorum, tum privatorum in illustri Gymnasio Schonaichiano ad semestre hiemale, anni 1619*.

¹⁰ *Orthotomia kai Eutaxia Tes hygiainouses H.E. De Theologiae Sacrosanctae Distributione Ac Partitione Recta ac ordinata; ut et de locorum communium theologorum accurata tractatione disquisitio, de qua sub apologismo Georgii Vechneri, S.S. Theol. D. et Professoris in illustri Bethaeneo publice dispicietur, respondente Jacobo Birckholtz Lubena Lusat. Sygn.* BUWr 426419.

¹¹ *Compendiosa delineatio meditationis de Christi passione instituendae, piae collucutionis exercitationisque gratia, juventuti studiosae publice proposita, in illustri Gymnasio Schonaichiano, sub moderatione Georgii Vechneri S.S. Theol. D. Pietatisque ibidem Professoris, ad 15 April. loco, horisque solitis matutinis, responsuro Ephraimo Mymero [...]. Sygn.* BUWr 426421.

na Franza (1619)¹². Opisywana w niniejszym artykule rozprawa powstała również pod opieką merytoryczną Jerzego Vechnera w ramach pracy dyplomowej.

Niestety, nie udało się ustalić z pewnością, z którego wydania tekstu hebrajskiego korzystał Maciej Ambroski. Mogła to być na przykład *Księga Psalmów* wydana w 1586 roku przez Eliasza Huttera¹³. Na początku książeczki Ambroski zamieścił dedykację (fol. 1v) dla Marcina Gracjana Gerticha (1568–1629), wówczas pastora i kaznodziei braci czeskich w Ostrorogu (Grabowski 1948–1958: 405), Jana Turnowskiego (1567–1629), od 1612 roku seniora Jednoty braci czeskich w Polsce (Dworzaczekowa 1983: 777), a także dla braci Węgierskich — pastora Tomasza (1587–1653) i kaznodziei Jana (1591–1636) (Urban 2002: 47–51). Na kolejnych kartach możemy przeczytać analizę psalmu. Autor rozprawy zaczął od przedstawienia głównego wątku tematycznego psalmu (1) i wskazania jego twórcy (2). Następnie określił cel (3) oraz odbiorcę (4–5). Dalej Ambroski pisze, że psalm składa się z tytułu (*inscriptio*) oraz pozostałej treści (*perscriptio*). Omawiając *inscriptio*, autor skupia się na objaśnieniu etymologii słowa „psalm” oraz jego funkcji (8–9). Analizując zaś treść samego psalmu XV, zauważa, że całość jest podzielona na dwie części: postawienie pytania — *propositio quaestionis* (12–19) i udzielenie odpowiedzi — *subjectio responsionis* (20–45). W części dotyczącej postawienia pytania Ambroski wyróżnia dwa elementy składowe: wezwanie Boga po imieniu (*compellatio Dei*), czyli podmiot, do którego skierowane są pytania, i określenie przedmiotu zapytania (*designatio rei*). W części poświęconej odpowiedzi na postawione pytania wymienia szczegółową listę warunków, które powinna spełnić osoba dążąca do szczęśliwego przebywania u boku Boga: dobre mniemanie u innych (23), sprawiedliwe postępowanie (24–26), działania słowem (28–30) oraz czynem (31–42). Na końcu zaś tej części jest podsumowanie, związała odpowiedź na postawione na początku pytanie (43–45).

W swych rozważaniach Ambroski odnosi się do wcześniejszych tłumaczeń psalmów Dawida pióra św. Hieronima, ale nie podważa jego autorytetu, daje własną interpretację opartą na tekście hebrajskim, w której tłumaczy znaczenia poszczególnych wyrazów oraz zarysowuje szerszy kontekst historyczno-kulturowy. Swoją egzegezę popiera licznymi cytatami z Pisma Świętego w wersji zarówno hebrajskiej, jak i greckiej oraz łacińskiej. W przedstawionym wywodzie Ambroski przywołuje takie autorytety w badaniu nad tekstem hebrajskim Biblii, jak Berossos Chaldae-

¹² *Cosmologiae mosaicae initium, depromptum ex cap. Geneseos I, thesibus analyticis exegeticis et practicis evolutum, quas D. O. M. A. sub praesidio reverendi clarissimi excellentissimique viri Dn. Georgi Vechneri SS. Theologiae D. et in illustri Silesiorum Bethaneo professoris ordinari praeceptoris sui perpetua animi observantia colendi, ad diem 9 Februarii ann. 1619 publice excutiendas proponit Joannes Franzius [...].* Sygn. BUWr426420.

¹³ *Sefer Tehilim sive Liber Psalmorum eleganti, nova, utili, maximeque necessaria typorum forma, qua primo statim intuitu, singularum vocum literae radicales a servilibus discernuntur, editus in gratiam ecclesiarum et scholarum, ut ebraea sancta lingua, brevi temporis spacio, sine omni fere labore, ludendo quasi, ex cubo et quadrato, tanquam ad id ordinatis medijs (qua Deo volente proximo anno una cum integro Bibliorum volumine subsequantur) auxiliante Spiritu Sancto, multo feliciter nunc quam antea, disci et doceri possit, autore Elia Huttero.* Egzemplarz jest przechowywany w zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego pod sygnaturą BUWr 400665.

us, Rabbi Abraham Abulafia, Rabbi David Kimchi, Rabbi Salomon (Raszi), Santes Pagnino, Franciscus Vatablus, Matthias Flacius Illyricus, a także sięga do tłumaczeń targumicznych i używa argumentów z pism Arystotelesa.

Aby przybliżyć czytelnikowi tekst, który analizuje w swojej rozprawie Maciej Ambroski, w poniższej tabeli podano jego próbę parafrazy psalmu XV (XIV) w języku łacińskim, skomponowaną w heksametrze daktylicznym oraz tłumaczenie (filologiczne) na język polski autorki niniejszego artykułu.

Tabela 1. Parafraza psalmu XV (XIV) Macieja Ambroskiego w języku łacińskim wraz z tłumaczeniem filologicznym autorki artykułu

Ejusdem Psalmi Paraphrasis latino carmine conscripta	Tegoż psalmu parafraza oddana wierszem łacińskim
<p>Iova Deus, tua quem tolerabunt atria civem? Quis requiem capiet Tibi sacro in vertice montis? Scilicet absque nota quem censio repperit atra: Qui vitae gressus ad normam juris et aequi Dirigit: a cuius mento sententia mentis Non distat: linguae mordentia puncta procacis Non jacit in quenquam, scelerata voce lacessens: Providus indemnem qui curat habere propinquum; Nec probat alterius molimina prodiga fama: Turbam dispiciens qui pravae partis et artis, Suspicit ingenue verae pietatis amantes: Pessima quin etiam multo tolerare peroptat, Quam mendax casso pactam spem ludere hiatu, Praebet opes inopi, qui spreto faenoris auctu: Nec quatit innocui propter donaria causam. Talia qui facto designat gnaviter, ille, Ille colet sacrata Deo septa omnibus aegis.</p>	<p>Boże Jehowo, Twoje pałace jakiego zniosą mieszkańca? Kto pokój odnajdzie na góry poświęconym Tobie wierzchołku? [Ten] mianowicie, kogo myśl odnalazła bez skazy: Kto według przepisów prawa i sprawiedliwości [swego] żywota bieg Kieruje, od którego brody myśl rozumna Nie jest daleka, kąśliwości bezwstydnego języka Nie rzuca w innego, zgubnym napadając słowem: Kto przezorny troszczy się mieć wolnego od roszczeń bliźniego; Nie pochwała wysiłków zniesławiających drugiego: Kto dostrzegając tłum przewrotnej strony i sztuki, Szczerze podziwia miłujących prawdziwą pobożność: A nawet bardziej pożąda znosić najgorsze, Niż jako kłamca w pustych pochwałach bawić zrodzoną nadzieję, Kto zysk odrzuciwszy z procentów, dostarcza korzyści biednemu: I dla podarków nie podważa sprawy człowieka bez winy. Kto takie rzeczy troskliwie czynem potwierdza, ów, Ów po wsze czasy zamieszka poświęcone Bogu zagrody.</p>

Należy w tym miejscu stwierdzić, że parafraza psalmu zaproponowana przez Macieja Ambroskiego różni się od tłumaczenia św. Hieronima. Podstawowa różnica zachodzi w długości tekstu: u Macieja Ambroskiego parafraza psalmu XV (XIV) zajmuje 16 wersów, św. Hieronim oddał treść pieśni Dawida w trzynastu wersach. Zwięzłość przekładu Strydończyka koresponduje z tekstem oryginału. Natomiast parafraza Macieja Ambroskiego jest poetycką interpretacją tekstu hebrajskiego.

Ambroski, nawiązując do swojej egzegezy psalmu, przedstawia odbiorcy rozbudowaną wersję, ułatwiającą zrozumienie pieśni Dawida przez zwykłego czytelnika.

W charakterze książeczki Macieja Ambroskiego, zawierającej egzegezę i parafrazę psalmu XV (XIV), znajduje odzwierciedlenie sposób nauczania w gimnazjum Schönaichianum Carolatheum, zgodny z trendami całej epoki odrodzenia, w której obok kontynuacji metody badań biblistycznych właściwej dla średniowiecza, opartej głównie na egzegezie doktrynalnej, zaznaczył się powrót do nauki języków biblijnych (hebrajskiego i greckiego) i literatury antycznej (Modlińska-Piekarz 2009: 55). Wraz ze znajomością języków klasycznych przed renesansowymi humanistami otworzyły się nowe perspektywy badań, przede wszystkim filologiczno-egzegetycznych. Zauważono bowiem, że teksty Wulgaty i Septuaginty, będące dotychczas niepodważalnym autorytetem, nie są wolne od błędów i niejasności. A zatem powstała konieczność rewizji tych tekstów i stworzenia nowej, poprawionej wersji na podstawie nowych badań filologicznych opartych na tekstach w językach oryginału: aby czytać Stary Testament należało sięgnąć do źródła w języku hebrajskim, a Nowy — w języku greckim (Modlińska-Piekarz 2009: 56). Nowy zaś przekład tekstów biblijnych wymagał nowego komentarza.

W krótko istniejącym gimnazjum w Bytomiu Odrzańskim przed kadrą dydaktyczną i wychowankami stawiano niezwykle ambitne wyzwanie — dorównać poziomowi uniwersyteckiemu. Absolwenci ośrodka mieli się wykazać znajomością trzech języków klasycznych, a zarazem trzech języków niezbędnych do lektury i badań nad Pismem Świętym: łacińskiego, greckiego i hebrajskiego, bo to był wówczas ideał wykształconego humanisty, wspólny dla całego chrześcijańskiego akademickiego świata *Reipublicae Litterariae Europaeae*. Rozprawa Macieja Ambroskiego może służyć jako naoczny przykład realizacji wysoko postawionych wymagań dydaktycznych.

Przedstawione w niniejszym artykule rozważania są zaledwie przyczynkiem do badań. Aby w pełni ocenić zaproponowaną przez Macieja Ambroskiego egzegezę psalmu XV (XIV) oraz jego próbę oddania treści oryginału w języku łacińskim i języku greckim, należałoby owoc tej pracy nie tylko zestawić z tekstem hebrajskim i z wersją św. Hieronima, lecz także ukazać w ówczesnym kontekście kulturowym, na tle prowadzonych badań filologicznych i prób parafrazowania tekstów biblijnych przez humanistów XV–XVII wieku oraz — szerzej — skonfrontować ze współczesną wiedzą i praktyką interpretowania Pisma Świętego.

Bibliografia

Starodruki

Ambroski Maciej (1622): *Psalmi XV analysis exegetica didactica, συζητήσῃ scholasticae in illustri gymnasio Schönachiano, ex moderatione Reverendi Clarissimique Viri, D[omi]n[i] Georgi Vechneri S[acro] S[anctae] Theol[ogiae] D[oc]toris et Pietatis Professoris, proposita a Matthia Ambrosio Pol[ono] καδδύναμν responsuro, ad 22. Decemb[ris]. Adjuncta ab eodem Paraphrasis Poëtica ejusdem Psalmi cum Graeca tum Latina. Bethaniae typis Dörfferianis anno MDCXXII.*

- Birckholtz Jakob (1618): *Orthotomia kai Eutaxia Tes hygiainouses H.E. De Theologiae Sacrosanctae Distributione Ac Partitione Recta ac ordinata; ut et de locorum communium theologicorum accurata tractatione disquisitio, de qua Sub apologismo Georgii Vechneri, SS.Theol. D. et Professoris in illustri Bethaeneo publice dispicietur, respondente Jacobo Birckholtz Lubena Lusat. ad XVII Martii, Bethaniae, typis Dörfferianis.*
- Franz Johann (1619): *Cosmologiae mosaicae initium, depromptum ex cap. Geneseos I, thesibus analyticis exegeticis et practicis evolutum, quas D. O. M. A. sub praesidio reverendi clarissimi excellentissimique viri Dn. Georgi Vechneri SS. Theologiae D. et in illustri Silesiorum Bethaneo professoris ordinari praeceptoris sui perpetua animi observantia colendi, ad diem 9 Februarii ann. 1619 publice excutientias proponit Joannes Franzius [...], Bethaniae, typis Dörfferianis.*
- Füssel Martin, Vechner Georg, Crell Wolfgang (1617): *Dissertatio theologica de ascensione Christi in coelum et coelo, in quod corpore suo assumptus est, continens brevem ac modestam paradoxorum de coelo illo proponi solitorum, de qua Jehova ter Opt. Max. clementer assistente, sub praesidio Dn. D. Christophori Pelargi, in illustri Academia Marchica Professoris, Pastoris ac Superintendentis Generalis Senioris ac Decani Facultatis Theologicae, pro summo theologicis gradu impetrando respondebunt: quoad partem primam de ascensione Christi, M. Martinus Fusselius, serenissimo electori Brandenburgico a concionibus et consiliis sacris; quoad alteram de coelo beatorum, Georgius Vechnerus, Fr. Sil. S.S. Theologiae in illustri Schonaichiano Profess. Publ. Ordin.; quoad tertiam de coelo Dei, M. Wolfgangus Crellius, primae Philosophiae Professor in Academia Electorali Francofurtana P, deputantur solenni disputationis actui XXVI Junii AN. MDCXVII.*
- Hoffmann Christopher (1620): *Theses theologicae, De bonis operibus, quas adspirante gratia divina in illustri gymnasio Schonaichiano ad publicam disputationem praeside Ernesto Noldo, sacrarum literarum professore proposuit Christoph. Hofmannus ...*, Bethaniae ad Oderam, typis Joannis Dorfferi.
- Hutter Elias (1586): *Sefer Tehilim sive Liber Psalmorum eleganti, nova, utili, maximeque necessaria ty-porum forma, qua primo statim intuitu, singularum vocum literæ radicales a servilibus discernuntur, editus in gratiam ecclesiarum et scholarum, ut ebraea sancta lingua, brevi temporis spacio, sine omni fere labore, ludendoquasi, ex cubo et quadrato, tanquam ad id ordinatis medijs (qua Deo volente proximo anno una cum integro Bibliorum volumine subsequenter) auxiliante Spiritu Sancto, multo felicius nunc quam antea, disci et doceri possit, autore Elia Huttero, Hamburgi, per Johannem Saxo-nem Harburgensem.*
- Mymer Efraim (1620): *Compendiosa delineatio meditationis de Christi passione instituendae, piae collu-cutionis exercitationisque gratia, juventuti studiosae publice proposita, in illustri Gymnasio Schonai-chiano, sub moderatione Georgii Vechneri S.S. Theol. D. Pietatisque ibidem Professoris, ad 15 April. loco, horisque solitis matutinis, responsuro Ephraimo Mymero [...], Bethaniae, typis Dörfferianis.*
- Recensio praelectionum exercitiorumque, tum publicorum, tum privatorum in illustri Gymnasio Scho-naichiano ad semestre hiemale, anni 1619.*
- Węgierski Andrzej (1618): *Oratio de imaginibus ad excolenda studia literarum theologiae comprimis ab elephante petitis adumbrata et in illustri Silesiorum Bethaneo ad Oderam publice habita, ab Andrea Węgierscio Ostrorog. Polono, Bethaniae ad Oderam, typis Joannis Dorfferi.*

Opracowania

- Barycz H. (1979): *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Katowice.
- Budzyński J. (2003): *Paideia humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. Studium z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI–XVIII wieku (na przykładzie Śląska)*, Częstochowa.
- Burda B. (2000): *Wczesnonowożytne rozwiązania organizacyjne i kadrowe w szkolnictwie średnim jako czynniki integracyjne na pograniczu śląsko-wielkopolsko-lubuskim*, „Rocznik Lubuski” 26, cz. 2, s. 77–104.
- Czerniatowicz J. (red.) (1991): *Corpusculum poesis Polono-Graecae saeculorum XVI–XVII (1531–1648)*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

- Dworzackowa J. (1983): *Turnowski Jan*, [hasło w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa-Poznań.
- Dworzackowa J. (1996): *Materiały do dziejów zboru w Żychlinie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 40, s. 97–98.
- Estreicher K. (red.) (1938): *Bibliografia staropolska*, cz. 3, t. 21, [w:] *Bibliografia polska*, red. K. Estreicher, t. 32, Kraków.
- Grabowski T. (1948–1958): *Gertich Marcin Gracjan*, [hasło w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków, s. 405.
- Juszyński H. (1820): *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, Kraków.
- Kriegseisen W. (1993): *Zbór ewangelicko-reformowany (kalwiński) w Żychlinie koło Konina*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 37, s. 103–114.
- Łukaszewicz J. (1835): *O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań.
- Majchrzak J.P. (1997): *Protestanckie gimnazjum „Schönaichianum Carolatheum” w Bytomiu Odrzańskim — jego ponadregionalny i ponadkonfesyjny program (1609–1629)*, „Rocznik Lubuski” 23, cz. 1, s. 91–96.
- Malinowski H. (1847): *Rys historyczno-krytyczny piśmiennictwa heraldycznego polskiego*, „Biblioteka Warszawska”, nr 3 (27).
- Modlińska-Piekarz A. (2009): *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin.
- Modlińska-Piekarz A. (2018): *Łacińska poezja biblijna na Śląsku w XVI i XVII wieku*, Lublin.
- Orgelbrand S. (red.) (1859): *Encyklopedia powszechna*, t. 1, Warszawa.
- Pietkiewicz R. (2011): *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”. Recepcja zachodnioeuropejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu*, Wrocław.
- Sipayłówna M. (1935): *Ambroski (Ambroscius) Maciej*, [hasło w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków, s. 84–85.
- Urban W. (2002): *Rola braci Węgierskich w podtrzymywaniu protestantyzmu polskiego*, [w:] *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin, s. 47–51.

The paraphrase of Psalm XV (XIV) by Maciej Ambroski: A contribution to further research

Summary

The Library of the University of Wrocław preserves in its collection of early printed books the only surviving copy of the thesis of Maciej Ambroski (1600–1646), who later became a pastor of the congregation of the Unity of the Brethren in Żychlin. The book was published in 1622 and was the basis for the defence of the thesis written under the supervision of Georg Vechner (1590–1646) as well as Ambroski's graduation from the academic gymnasium in Beuthen (Bytom Odrzański). The print contains an exegesis of Psalm XV (XIV) based on the Hebrew text with references to earlier translations and commentaries. The language of the book is Latin. At the end of the publication, the author attached his own attempts to paraphrase the text of the Hebrew psalm in Greek and Latin. Until recently thought to be missing, the print of Ambroski's thesis is a testimony to the high level of education in Beuthen's gymnasium Schönaichianum Carolatheum and the ambitious challenges undertaken by both the teaching staff of this school and their pupils.

Keywords: paraphrase, Holy Bible, Maciej Ambroski, Beuthen, Bytom Odrzański, gymnasium Schönaichianum Carolatheum.